

MOVIMENTS DE RESISTÈNCIA CIUTADANA A LA LLEIDA FRANQUISTA I ESTRATÈGIES DE CONTESTACIÓ INSTITUCIONAL DEL RÈGIM (1939-1975)

GERARD PAMPLONA MOLINA¹
Universitat Pompeu Fabra

Article lliurat el 13 d'octubre de 2020. Acceptat el 15 de març de 2021

RESUM

Aquest treball té com a objectiu analitzar els principals moviments de resistència que es van produir a la ciutat de Lleida al llarg de la dictadura franquista (1939-1975). Així, s'analitzarà l'evolució dels diferents mecanismes de resistència cultural i com aquests van anar evolucionant a mesura que el context socio-polític i cultural de la ciutat i del país anava canviant. Per fer-ho, es relacionaran les accions de resistència amb les diferents realitats urbanes i socials i les noves formes de mobilització ciutadana. Al mateix temps, analitzarem les formes en què el règim franquista va respondre a aquestes iniciatives socioculturals promogudes per certs sectors de la població lleidatana, així com quines iniciatives de contestació va emprendre per tal d'articular un nou corrent cultural i de pensament d'abast provincial.

PARAULES CLAU

Franquisme, Lleida, repressió, resistència, cultura.

1. E-mail: gerard.pamplona@upf.edu

Citizen resistance movements in Francoist Lleida and strategies of institutional response of the regime (1939-1975)

ABSTRACT

This work aims to analyse the main resistance movements that took place in the city of Lleida during the Franco dictatorship (1939-1975). Thus, we will analyse the evolution of the different mechanisms of cultural resistance that occurred in the city and how these evolved as the socio-political and cultural context of the city and the country change. To do this, we will contextualize each moment to understand the relationship between the different urban and social realities and the new forms of citizen mobilization that appeared. At the same time, we will analyse the way in which the Franco's regime responded to these sociocultural initiatives promoted by certain sectors of the population of Lleida, and what kind of initiatives it did in order to articulate a new cultural current and the scope of a provincial thought.

KEYWORDS

Culture, Francoism, Lleida, repression, resistance.

I. INTRODUCCIÓ

En les dues últimes dècades l'avenç historiogràfic ha fet un pas quantitatiu i qualitatiu important en relació amb la repressió franquista a les terres de Lleida. Per entendre el context i el desenvolupament històric de la dictadura franquista a les terres de Ponent són essencials les investigacions d'historiadors com Jaume Barrull, Joan Sagués i Josep Gelonch, amb treballs centrats principalment a estudiar el desenvolupament social i polític de la societat lleidatana en temps de la Segona República, i les conseqüències de la Guerra Civil i la victòria rebel, així com el de les historiadores Mercè Barallat, Antonieta Jarne, Paquita Sanvicén i Conxita Mir, que han abordat qüestions vinculades a la història social i cultural relacionades amb els mecanismes de repressió franquistes envers les dones i altres col·lectius, o les diferents formes de violència política franquista que es van produir al llarg dels quaranta anys de dictadura.

Aquests estudis ens han permès constatar que la victòria del bàndol franquista l'abril del 1939 sobre la Segona República va suposar un canvi radical en el desenvolupament social, polític, econòmic i cultural de la ciutat. Per extensió, va esdevenir un cop especialment dur per al manteniment i supervivència del teixit associatiu cultural lleidatà, així com per als membres que l'integraven, que s'havia començat a desenvolupar entre finals del segle XIX i principis del XX. En bona part, aquest cop cultural és conseqüència d'un seguit de factors vinculats a la repressió més immediata de la postguerra que va originar el desmembrament forçós de bona part d'aquelles entitats que havien sorgit durant les dècades anteriors.

Sota el règim franquista es va potenciar de forma deliberada arreu de l'Estat l'exclusió social i política d'aquells individus contraris al règim i d'aquells pertanyents a les minories nacionals. La repressió, a més de ser física durant els primers anys de la dictadura —assassinats, exilis, presó, tortures i treballs forçats—, també va centrar la seva atenció en la negació dels drets d'associació i reunió que durant la Segona República havien estat presents i que permetien a la ciutadania major llibertat per disposar d'espais de sociabilitat per trobar-se, debatre, organitzar-se i construir una identitat pròpia (Puig: 2018, 151). A efectes pràctics, aquesta repressió cultural i social de l'aparell del règim va significar la consideració de les organitzacions i els centres associatius existents com una potencial amenaça per a la construcció identitària que cercava el règim i, per tant, s'havien d'eliminar.

2. DERROTA REPUBLICANA I ELS PRIMERS ANYS DE LA REPRESSIÓ (1939-1945)

Després d'esdevenir escenari de cruents combats emmarcats dins la fase final de l'ofensiva d'Aragó franquista entre els darrers dies de març i principis d'abril de 1938 (Galitó *et al.*, 2006: 239-273), la ciutat de Lleida va quedar en ruïnes, pràcticament deshabitada, a més de veure com en plena guerra es consolidaven les bases de la dictadura. Si bé el conflicte civil va finalitzar de manera oficial en el conjunt del país l'abril de 1939, la rendició de les tropes governamentals no va significar pas l'arribada de la pau, puix que l'estat de guerra continuava i els processos repressius franquistes feia tres anys que estaven en funcionament i ja s'havien convertit en una de les característiques principals de la política del règim i en un dels pilars més importants en què aquest se sustentava (Barallat: 1991).

Efectivament, i en el moment que la seva victòria estava pròxima, els franquistes ja van començar a incentivar de manera més sistemàtica la depuració social i política dels territoris conquerits amb lleis com la Ley de Responsabilidades Políticas del febrer de 1939. Aquesta tenia com a objectiu legitimar el càstig que rebria qualsevol individu que hagués tingut algun tipus de vinculació amb la Segona República, i permetia a l'Estat requisar els seus béns amb la finalitat de destinar aquests recursos a la reconstrucció del país.² Un fragment d'aquesta mesura punitiva deia:

Los propósitos de esta Ley y su desarrollo le dan un carácter que supera los conceptos estrictos de una disposición penal encajada dentro de moldes que ya han caducado. La magnitud intencional y las consecuencias materiales de los agravios inferidos a España son tales, que impiden que el castigo y la reparación alcancen unas dimensiones proporcionadas, pues éstas repugnarían al hondo sentido de nuestra Revolución Nacional, que no quiere ni penar con crueldad, ni llevar la miseria a los hogares. Y, por ello, esta Ley, que no es vindicadora, sino constructiva, atenúa, por una parte, el rigor sancionador, y, por otra, busca, dentro de la equidad fórmulas que permitan armonizar los intereses sagrados de la Patria con el deseo de no quebrar la vida económica de los particulares.³

Els principals afectats per aquestes persecucions politicoideològiques van ser individus considerats desafectes, els béns dels partits polítics que havien donat suport a la Segona República, i les associacions culturals. Per posar xifres a aquesta política, es calcula que a Lleida i les seves zones pròximes es van confiscar béns d'aproximadament 4.000 persones un cop finalitzada la guerra (Mir, 2008: 140).

Al Segrià, alguns dels municipis més afectats per la guerra, com per exemple les poblacions de Lleida i Vilanova de la Barca, van ser inclosos dins el Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones, organització de l'Estat creada el 1938 i dissolta el 1957. Per il·lustrar l'estat físic en què va quedar la capital del Segrià després de la guerra podem esmentar que per tal de ser inclòs dins de Regiones Devastadas, el patrimoni destruït o danyat durant la

2. *Ley de 9 de febrero de 1939 de Responsabilidades Políticas*, núm. 44, 13 de febrer de 1939.

3. *Id.*, p. 1.

guerra havia de ser com a mínim del 75% del conjunt de la infraestructura urbana. Així doncs, i coneixent quina era la situació urbanística i social de 1938 en endavant, els franquistes van tenir-ho relativament fàcil per tal d'erradicar el teixit organitzatiu i associatiu lleidatà que pogués ser capaç d'esdevenir una amenaça latent per als seus interessos. Principalment perquè com que no hi havia una població estable a la ciutat en els moments posteriors a l'ocupació total, i pel fet que Lleida va estar durant els primers anys de la postguerra altament militaritzada (Pamplona, 2021: en premsa), no va suposar un repte especialment difícil per als franquistes desmantellar tot el teixit associatiu i cultural existent. Aquest, s'havia desenvolupat al llarg de les dècades anteriors a Ponent a través d'ateneus com l'Ateneu Lleidatà, l'Ateneu Popular Lleidatà, l'Ateneu Llibertari, o a través d'altres entitats com el Centre Excursionista de Lleida. Aquesta última, tancada i sense possibilitats de tornar a estar activa fins al 1956, any en què es va poder tornar a legalitzar.

Les conseqüències socials, polítiques i econòmiques de la repressió derivada de la victòria rebel van afectar, modificar i canviar pràcticament tots els aspectes de la vida pública i privada dels ciutadans de Lleida, Catalunya i Espanya. Com a resultat d'aquest canvi imposat en l'estructura i l'ordre imperant en la societat i les seves institucions, no és estrany que les organitzacions i institucions culturals també fossin un blanc de gran importància a eliminar per part del règim. Bàsicament perquè, en desmantellar tota la xarxa cultural i associativa que s'havia construït durant les dècades anteriors, tant a Lleida com a la resta de Catalunya, no es facilitava només erradicar aquelles tendències culturals i ideològiques com el catalanisme, anarquisme, comunisme, republicanisme i la democràcia que qüestionaven o limitaven el nou model d'estat basat en els valors ultrapatríotics i catòlics, sinó que també permetia assentar les bases d'una remodelació del sistema associatiu per tal de reconfigurar-lo al gust de les noves autoritats franquistes. Per exemple, la major part d'ateneus i associacions socioculturals del Segrià un cop finalitzada la guerra van ser tancats i els seus membres perseguits.⁴ Un cas paradigmàtic és l'Ateneu Llibertari de Lleida. Si bé la seva tasca social i política va ser truncada per la derrota republicana, durant el conflicte armat aquest espai de sociabilitat anarquista format per aproximadament mig miler de persones⁵ va impulsar la creació de biblioteques, la formació

4. Base de dades de l'Associacionisme Català Contemporani, 1868-1980 (BDACC).

5. Centre Documental de la Memòria Històrica. PS-Barcelona, 140. Carpeta 1, doc. 177.

cultural de la població local i la difusió del pensament anarquista mitjançant la revista *Acracia*⁶ i uns fullets anomenats *Interpretación anarquista de la revolución*, aquests últims editats durant la guerra.

Altres lleis com ara la Ley para la Depuración de Funcionarios Públicos⁷ també van permetre la persecució d'aquells funcionaris públics desafectes amb el règim, fet que va afavorir la consolidació d'un personal administratiu lleial a l'autoritat. Així, per exemple, els franquistes van instaurar un nou sistema organitzatiu que obligava aquells funcionaris lleidatans que havien treballat per a la Segona República, i que desitjaven recuperar el seu antic lloc de treball, a sol·licitar l'ingrés al funcionariat de nou i a ser avalats per figures locals com el capellà o l'autoritat militar.⁸ Aquestes dues figures afins al règim comprovaven les actituds polítiques o els antecedents polítics dels aspirants a funcionaris per veure si eren perillosos i si podien arribar a tenir qualsevol mena de temptativa de desestabilitzar el règim (Barallat, 1991: 365-369).

La majoria dels drets obtinguts i vinculats a les activitats associatives que s'havien anat adquirint a causa de la pressió social i política viscuda al llarg del segle XIX i principis del XX van ser retirats. Aquelles entitats que no tenien afinitat amb el govern van ser il·legalitzades, els seus membres i socis van patir diferents graus de càstigs —pressió, exili i execucions— i moltes foren directament suprimides de forma immediata poc després de l'ocupació militar. En alguns casos, els béns tant mobles com immobles d'ateneus i altres organitzacions socials van ser espoliats i, fins i tot, destruïts (Solà, 1996), ja que el seu patrimoni estava subjecte a la legislació de responsabilitats polítiques i els vencedors estaven disposats a eliminar de base la cultura democràtica construïda al llarg de les dècades anteriors (Puig, 2018: 151). A Lleida, el casal de Joventut Republicana va ser requisat i va ser transformat en una caserna de la Guàrdia Civil (Sagués, 2012: 42). En altres poblacions dels voltants, com Sarroca de Lleida, el Sindicat Agrícola que s'havia creat el 1919 va ser espoliat i saquejat el 1939 per les tropes rebels i, com a resultat de la Ley de Responsabilidades Políticas, el local del sindicat va ser assignat a la Delegación Nacional de Sindicatos de la FET i de lss JONS. Anàlogament, en altres poblacions catalanes com Reus i Barcelona,

6. Per a algunes de les activitats que van realitzar, vegeu *Acracia. Órgano diario de la CNT y de la FAI en Lérida*, núm. 307 (19 de juliol de 1937). Fons Sol-Torres - Universitat de Lleida.

7. *Ley para la Depuración de Funcionarios Públicos*, 14 de febrer de 1939.

8. *Boletín Oficial de la Provincia de Lérida*, 20 de juny de 1938.

també van succeir episodis semblants als que van patir els municipis del Segrià. Per exemple, a la capital del Baix Camp el Centre de Lectura fundat per obrers i menestrals a mitjans del segle XIX va ser tancat i ocupat per organismes del règim vinculats a Falange (Anguera, 1977). A la capital catalana, diferents arxius i la col·lecció de llibres de l'Ateneu Enciclopèdic van ser cremats de forma indiscriminada un cop ocupada militarment (Izquierdo, 2018: 158).

Durant la repressió, certs individus vinculats al món cultural lleidatà van ser perseguits, executats o van haver de deixar el país en direcció a l'estranger. Un d'aquests casos de persecució a persones no afins al règim és el d'Antonio Crisen, un membre anarquista de l'Ateneu Llibertari. Segons un informe elaborat el 3 de gener de 1939 pel franquista Lorenzo León, i gràcies a les dades aportades per informadors locals com Pascual Herreros i José Pelegrí, aquest jove membre de l'Ateneu fou vist com un perill per les autoritats franquistes i, com a resultat, es va considerar adient eliminar-lo. En paraules del mateix León:

Antonio Crisen, antes y durante el Glorioso Movimiento Nacional permaneció al Ateneo Libertario, los primeros días del terror marxista iba con arma larga como elemento de confianza y adicto al Frente Popular patrullando por la población, fue al frente voluntario y es de los que todo querían matarlo y quemarlo, muy enemigo de nuestro alzamiento.⁹

D'altra banda, podem destacar que, malgrat la repressió i el retrocés en el nombre d'entitats culturals lleidatanes,¹⁰ va haver-hi certes excepcions d'espais que sí que van poder seguir funcionant amb relativa normalitat anys després de finalitzar la contesa. Un d'aquests casos és l'Orfeo Lleidatà, el qual va poder seguir duent a terme les seves activitats malgrat que no va estar operatiu durant la guerra i no va reprendre l'activitat fins al 1953. Al mateix temps, i un cop acabada la Guerra Civil, van sorgir a Lleida altres iniciatives culturals, tot i que

9. Arxiu Històric de Lleida. Expedient personal d'Antonio Crisen. Expedient 48, lligall 127, 3 de gener de 1939.

10. Podeu consultar com el nombre d'associacions de caràcter cultural, republicà, sindicalista i anarquista va deixar d'augmentar durant els anys de la dictadura a la BDACC. També podeu trobar informació sobre les associacions que van crear-se i desaparèixer durant la dictadura a l'Arxiu Històric de Lleida i el seu Fons del Govern Civil, Secció d'Ordre Públic.

van tenir poca implementació i suport local, que tenien com a meta preocupar-se pel patrimoni artístic i cultural de la ciutat. Entre aquestes destaquen l'Agrupació Artística d'Amics de l'Art (1939), Amigos de los Museos (1939), i el Cercle de Belles Arts (1947) (Arnabat i Ferré, 2015: 84-85), que de la mà d'il·lustres personatges lleidatans com Josep Benseny, Leandre Cristòfol i Marià Gomà va agafar un rol *semblant* al que havien dut a terme amb anterioritat uns ateneus que des de 1870 havien representat els espais predilectes de socialització i cultura de la ciutat. A més, durant les primeres fases de la dictadura el Cercle va convertir-se en un dels principals catalitzadors de la reactivació artística de la Lleida de postguerra, ja que malgrat que el panorama era gairebé desèrtic pel que fa al nombre d'entitats culturals i activitats relacionades amb el món recreatiu, associatiu i cultural, aquest centre va poder organitzar diferents esdeveniments socioculturals com tertúlies, conferències, concerts, premis artístics i exposicions.

3. ELS PRIMERS MOVIMENTS DE RESISTÈNCIA (1945-1960)

Ateses les greus circumstàncies que vivia el país un cop rendit el govern republicà, a la ciutat de Lleida es va començar a articular una incipient xarxa de resistència cultural, si bé no tenia les dimensions d'altres territoris catalans sobretot en relació amb moviments polítics clandestins i zones de reunió (Sagués, 2012: 43). Entre els protagonistes d'aquesta incipient resistència cultural local cal destacar el paper de les parròquies —a Lleida sabem que foren les de Sant Pere i Santa Maria Magdalena—, les escoles de l'Alba i l'Espiga —ambdues ubicades als afores del nucli urbà—, les congregacions marianes sota la iniciativa de figures com el jesuïta Joan Gabernet (Margó, 1991: 81) que va ser expulsat de la diòcesi de Lleida per donar suport a la Caputxinada l'any 1966,¹¹ així com altres associacions esportives legalitzades pel règim que posteriorment analitzarem, com el Sícoris Club i el Club Esportiu Huracans. En el seu conjunt, aquestes entitats van permetre de forma pionera realitzar actes de resistència cultural que en la majoria de casos consistien en reunions privades que pel simple fet de fer-les ja fomentaven una actitud d'insubmissió envers les prohibicions de reunió i associació que imposava el règim.

11. *La Mañana*, 19 d'abril de 1966.

Per afegiment, aquestes entitats van oferir durant les primeres dècades de la dictadura altres alternatives als domicilis particulars on es reunien els membres actius de la resistència i, a més, van donar cert oxigen a una oposició política que era brutalment perseguida, marginada de l'esfera pública, i que no disposava de centres ni de mitjans de comunicació efectius per tal d'organitzar-se (Barull, 2012: 115). D'altra banda, i des d'una perspectiva més política, les primeres accions de resistència a Lleida de caràcter ideològic van ser, principalment, petites accions de connexió territorial protagonitzades, ja des de la caiguda del govern republicà l'any 1939, per certs elements residuals del POUM i el PSUC. Tenien com a objectiu començar a teixir una xarxa de resistència nacional, i per descomptat local, que impulsés amb el pas del temps noves accions de protesta i oposició (Jarne, 1998: 31-42). Si bé en la seva majoria aquestes primeres accions de resistència van estar impulsades per persones autòctones que havien experimentat la duresa de la guerra i la repressió, a partir de finals de la dècada dels anys cinquanta el context social i urbanístic de la ciutat va començar a incorporar persones nouvingudes. La majoria d'elles formaven part de les noves generacions que no havien patit de manera directa les conseqüències i seqüeles més dures del conflicte civil. A més, les organitzacions polítiques que durant la dècada dels anys quaranta havien dirigit l'oposició local havien passat a un segon pla i a partir dels anys cinquanta, aquest relleu el va prendre a escala política el Front Nacional de Catalunya, organització que aglutinava diferents individus, entre ells Joan Culleré, Antoni Garí o Albert Vives. Tots ells d'ideologia diversa però units per un profund sentiment nacionalista (Jarne, 1998: 99-102).

Va ser durant la dècada dels cinquanta que figures locals d'ideologia majoritàriament liberal i amb una activitat sociocultural notòria com Francesc Porta, Jordi Sirera o Antoni Cambrodí van impulsar diferents actuacions d'activisme cultural i polític (Ibars; Jarne, 2017). Entre aquestes, destaca la creació de la revista *Labor*, la qual va treure 220 números entre els anys 1953 i 1959. Si bé va ser tancada per la censura franquista el 1959, aquesta publicació no era, estrictament, una resposta al règim. Definites els seus impulsors per Josep Lladonosa com la veu d'un precatalanisme dissimulat, *Labor* es va convertir, sobretot, en una alternativa al discurs oficialista a la ciutat, tot i que no era necessàriament contrari a aquest (Jarne, 1998: 112-113). Per contra, el ressò de la majoria d'iniciatives d'aquells anys va ser escassa dins el conjunt de la població local. Com relata Antoni Cambrodí: «Malgrat els esforços i els diners que hi vam esmerçar, la societat lleidatana hi va participar ben poc» (Sistac, 1991: 17).

De la mateixa manera que bona part del Principat, Lleida va començar a experimentar un creixement demogràfic i urbanístic sense precedents, passant de gairebé 40.000 habitants el 1940 a 89.000 el 1970,¹² cosa que va afectar i alterar profundament el desenvolupament de les activitats socials i culturals que s'havien dut a terme fins al moment (Aguayo, 2019: 37-59). Com a resultat d'aquest creixement demogràfic, i sumada la manca de planificació urbanística per part d'un Ajuntament que impotent contemplava un creixement descontrolat i caòtic que comportava greus dèficits en infraestructures, serveis i equipaments, certs sectors de la societat van començar a organitzar-se i, com a resultat, es va iniciar un procés d'articulació d'un petit, però potent, moviment veïnal de reivindicació que en les dècades posteriors esdevindria clau per a la renovació cultural de la ciutat i per fer front la dictadura.

La resposta de l'estat per tal de deslegitimar tota la feina en matèria cultural que s'havia gestat en les dècades anteriors a la Guerra Civil —biblioteques, centres de lectura, exposicions o certàmens literaris—¹³ va ser la incentivació de la creació d'un projecte cultural amb base històrica que substituís l'anterior. L'Estat, de forma vertical i jeràrquica i sense la participació activa ciutadana, va tenir com a principal objectiu impregnar, sovint amb tesis de dubtosa fiabilitat històrica, la societat de Ponent mitjançant la projecció d'una visió socialitzadora i intel·lectual que afavorís el desmantellament de tot el que durant les dècades anteriors s'havia aconseguit i, de passada, ajudava a consolidar les bases politicoideològiques de la seva legitimitat en el territori.

3.1 La resposta institucional franquista i el *leridanismo*: un intent de separar Lleida de Catalunya

Amb l'ocupació militar del Principat, les noves autoritats franquistes van començar a fomentar, en zones allunyades del centre polític català —Barcelona— com Tortosa i Lleida, la creació de moviments culturals i de pensament

12. Vegeu l'augment demogràfic de Lleida ciutat al Centre d'Estudis Demogràfics (CED) i l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT).

13. Podeu consultar, per veure alguns casos d'activitats culturals promogudes a Lleida abans de l'esclat de la Guerra Civil, els següents exemplars de revistes: *Lleida*, núm. 10 (1 d'abril de 1925), p. 45; *Vida Lleidatana*, núm. 36 (15 d'octubre de 1927), p. 297; i *Vida Lleidatana*, núm. 60 (15 de novembre de 1928), p. 400-403.

que possessin en dubte, mitjançant estudis de dubtosa fiabilitat historiogràfica, la catalanitat d'aquelles regions i, de retruc, afavorissin el desmembrament polític, cultural i territorial de Catalunya. Un dels exemples més importants d'aquesta iniciativa franquista va tenir lloc a Lleida amb el *leridanismo*, el qual tenia un abast de base provincial que comprenia geogràficament tota l'esfera de la província. Era un corrent de pensament sorgit durant els primers anys de la postguerra, que defensava una identitat pròpia, allunyada de la catalanitat, per a la zona geogràfica que comprèn la província de Lleida. Tot plegat sense fer distinció cultural ni territorial de les àrees geogràfiques tan diverses que representen les comarques pirinenques del Pallars, l'Alta Ribagorça, l'Alt Urgell o l'Aran (Baiges; Pamplona, 2021: 79-89).

Aquesta visió provincialista va ser impulsada per franquistes moderats i antics membres de la Lliga Regionalista com Josep Sol Ballespí, Ramon Aytes o Blas Mola, i lleidatanistes com Josep Murillo o Joan Bergós (Casals, 2017) provinents de l'antic Xop-Bot, un grup d'artistes i intel·lectuals provinents de les elits locals que promouien la cultura i l'art entre la població. En els seus orígens, les primeres manifestacions acadèmiques i propagandístiques d'aquest corrent van ser realitzades per funcionaris vinguts d'arreu de l'estat un cop acabada la guerra a Lleida. Davant aquest context en què es va articular el corrent de pensament, podem determinar que el *leridanismo* va iniciar-se en el moment que van vèncer els franquistes, puix que no s'han trobat discursos anteriors a 1939 relacionats amb la nova visió identitària que els franquistes van impulsar (Pueyo, 1984: 111). D'aquestes primeres manifestacions ideològiques en destaca una realitzada poc després de finalitzar la Guerra Civil, concretament el 19 de maig de 1939, moment en què Manuel Carrera va pronunciar un discurs que afirmava:

Estamos en Lérida, la ciudad que tiene tanto de catalana como de aragonesa. En donde se bailan sardanas en las plazas, pero donde terminan sus bailes con jota; somos catalanes, pero tenemos todas nuestras relaciones con Aragón. [...] Lérida, que además de sentirse española es la población más aragonesa fuera de Aragón.¹⁴

14. *La Mañana*, 25 de maig de 1939.

Si ens fixem en el discurs de Carrera, podem copsar com aquesta visió provincial no cercava crear una identitat pròpia lleidatana singular. Ben al contrari, pretenia enfortir o integrar la província dins d'Aragó i, a escala estatal, integrar-la dins l'espanyolitat tot exclouent la seva catalanitat. Així doncs, el *leridanismo* es va convertir en una temptativa de crear una exaltació del provincialisme lleidatà amb l'objectiu de distorsionar les unitats territorials més amples com era Catalunya i, així, substituir aquesta perspectiva identitària d'una regió concreta per altres formes de divisió territorial i demarcacions més acords amb l'ideari nacional franquista.

A més de les activitats que exaltaven els elements folklòrics de Ponent i les associacions que es van crear per potenciar la ideologia del règim com l'Asociación Provincial de Confesos de la Familia (1964) o la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos (1964), es van emprar altres mitjans per impulsar aquests canvis tan profunds en l'imaginari lleidatà. Un d'aquests va ser la creació del diari *La Mañana*, editat per primer cop el desembre de 1938 (Graus, 1989: 20), pocs dies abans del trencament del front del Segre provocat per l'ofensiva de Catalunya dels rebels. Un dels exemples més destacats del provincialisme fervent que promulgava el règim a Lleida el va oferir el diari mitjançant unes declaracions de Querol Calvís, un comerciant de la província de Lleida, en les quals s'articulava un discurs que defensava la lleidatanitat de Cristòfor Colom. L'argument que sostenia aquesta tesi era que la llengua del viatger era un dialecte entre l'aragonès i el català (Pueyo, 1984: 90-92). Més enllà de *La Mañana*, els franquistes van crear altres publicacions com *Tarea* (1946), *Ciudad* (1949) i el *Diario de Lérida* (1966). Els principals objectius d'aquestes publicacions estaven a fomentar l'adhesió juvenil i social al Movimiento i enfortir la hispanitat i la cultura patriòtica de la província. Tal com deia el primer exemplar: «Es de esperar que con la ayuda de la publicación del presente boletín, todas las Delegaciones Comarcales y Locales den muestras de más interesada preocupación por nuestro Movimiento Juvenil».¹⁵ A mitjans de la dècada dels seixanta, les autoritats locals feien gala de la feina realitzada durant les dues dècades anteriors —sobretot en referència a la revista *Ciudad*— i en la premsa local destacaven que «[...] los Cuadernos de Divulgación Cultural y Ciudadana han defendido, con un ardor y entusiasmo

15. *Tarea*, núm. 1 (març de 1944).

dignos del mejor encomio, las más vivas esencias y el espíritu más claro de lo que es y representa el espíritu de Lérida». ¹⁶

Seguint la dinàmica que es vivia en altres províncies, per exemple a Barcelona amb la configuració de l'Institut de Estudios Mediterráneos el 1940, es va crear a Lleida l'any 1942 l'Institut d'Estudis Ilerdencs (IEI). Va ser organitzat sota la direcció de José M.ª de Porcioles (1904-1993), qui va ser, també, delegat provincial d'Auxilio Social (1938-1940), president de la Diputació provincial (1940-1943) (Gelonch, 2010: 23) i alcalde de la ciutat comtal entre els anys 1953 i 1973. Aquesta institució s'integrava com una filial local del Centro Superior de Investigaciones Científicas (CSIC) a les comarques lleidatanes amb l'objectiu de fomentar, mitjançant una base institucional a escala acadèmica, la proliferació de plantejaments històrics que defensaven la desvinculació de Lleida de Catalunya tot emprant l'estudi de la història local (Lladonosa, 2017: 5-7). Per entrar i ocupar un càrrec dins la institució s'havien de proposar els candidats a petició dels altres membres i els aspirants havien d'entregar un treball d'investigació sobre les terres de Lleida per tal de demostrar el seu coneixement històric, cultural o artístic de la regió (Macià i Lladonosa, 2018).

Una mostra acadèmica d'aquestes intencions amb les quals va ser creada la institució és un fragment escrit per Antonio Hernández Palmés (1915-2000), historiador i membre de l'IEI, que en un treball titulat *Lérida entre Aragón y Cataluña en la geografía y en la historia* intentava trencar aquelles tesis que vinculaven Lleida amb Catalunya. Hernández afirmava que la província actual, juntament amb poblacions aragoneses pròximes al riu Cinca (Hernández, 1963: 17), era una entitat autònoma culturalment i no formava part ni d'Aragó ni del Principat. Com deia Hernández: «El dilema [...] es aclarar si Lérida debe ser considerada como aragonesa o como catalana y se olvidan de que la verdad hay que buscarla de la siguiente afirmación: Lérida es leridana» (Hernández 1963: 7). D'altra banda, la defensa d'Espanya no es qüestiona mínimament. En paraules de l'historiador: «Lérida y toda su región natural, forma parte de esta comunidad de destino en lo universal que es España, y por encima de nuestra idiosincrasia particular, los leridanos nos sentimos españoles y siempre seguiremos dando fe de nuestra fidelidad y lealtad a los intereses supremos de la Patria» (Hernández, 1963: 19).

16. *Diario de Lérida*, 5 de maig de 1967.

Si seguim analitzant aquest intent de desvincular Lleida de Catalunya, també s'ha de mencionar el Caliu Ilerdenc, un altre element d'organització intel·lectual, però sense pes institucional públic com a tal, que va esdevenir crucial per comprendre la realitat del règim franquista a la ciutat i les diferents activitats culturals durant els anys de la dictadura. El Caliu va crear-se com una societat gastronòmica masculina de caràcter literari composta per membres de la burgesia local que s'havien quedat a la ciutat un cop finalitzada la guerra. Entre els seus fundadors destaquen personatges com José M.ª Pallás, Ramón Areny, Juan J. Arnaldo i Eduardo Aunós (Mir *et al.*, 2010: 86). Aquest últim arribaria a ser ambaixador del règim a Bèlgica i Argentina, president del Tribunal de Comptes i ministre de Justícia del govern dictatorial (Mir *et al.*, 2010: 52). El seu distanciament polític amb el catalanisme el va portar a pronunciar discursos durant les seves estades a la capital del Segrià com el següent, publicat el 15 de maig de 1945 pel diari *La Vanguardia*: «El Ministro de Justicia cerró el acto con un brillante discurso en el que [...] terminó dedicando un canto a Lérida y considerándola como célula formativa de España, que apareja su crecimiento y riqueza con el de la nación».¹⁷

L'articulació del Caliu com a organització es va dur a terme durant els primers anys de la postguerra, concretament a finals de juliol de 1941 (Pueyo, 1984: 122-125). Seguia les petjades de l'antic, i mencionat anteriorment, Xop-bot, malgrat que deixava de banda el caràcter catalanista que havia motivat els membres del Xop-bot a impulsar les seves accions culturals. La influència del Caliu dins l'esfera social va ser durant les dues primeres dècades de la dictadura important, ja que va arribar a condicionar la vida política local durant els primers anys de dictadura en tenir la capacitat de decidir o d'influir substancialment en els organismes de poder local a l'hora de dur a terme el nomenament de càrrecs públics (Lladonosa, 1980: 443). A més, la societat va convertir-se, gràcies a la posició social destacada dels seus membres, en un grup de pressió que va arribar a ostentar importants càrrecs oficials que van afavorir la bona relació del Caliu amb els aparells governamentals. Entre aquests vincles del Caliu amb el poder local destaca la figura amiga de l'organització, Juan A. Cremades (1910-1992), qui va ocupar l'important càrrec de governador civil de la província entre 1939 i 1943, precisament els anys en què es comença a gestar i es crea el Caliu (Gelonch, 2019: 29). Molts membres

17. *La Vanguardia*, 15 de maig de 1945.

de la societat gastronòmica també van ocupar càrrecs de consellers de l'IEI, paers en cap de l'Ajuntament i, fins i tot, van formar part de l'entramat organitzatiu de la Cambra de Comerç i Indústria de Lleida. Entre aquests destaquen figures com Ramón Areny, l'alcalde de Lleida des de 1939 fins a 1941; Juan J. Arnaldo, també alcalde entre 1941 i 1943; i altres personalitats que van ocupar regidories a l'Ajuntament com José Cava, Fernando Colás i càrrecs polítics provincials com Víctor Hellín i Luis G. Abadal (Gelonch, 2019: 26-27).

Si sortim del debat regional i obrim la perspectiva d'estat, el fet que s'articulés i potenciés deliberadament als territoris lleidatans un discurs anticatalanista i regionalista va ajudar a afavorir els interessos de l'estat per tal de dur a terme accions de reforma a gran escala de la divisió administrativa territorial. Un cop establert l'entramat institucional i social que impulsava la desvinculació emocional i cultural de Lleida de la resta de Catalunya, l'estat va començar posar en pràctica a finals del seixanta aquest discurs amb el projecte de creació d'una nova entitat administrativa: la Región del Valle del Ebro, la qual pretenia integrar l'Aragó, la Rioja, Navarra, la província de Lleida, les Terres de l'Ebre i Àlaba en una mateixa entitat política (Pueyo, 1984: 146). En fer-se pública la notícia, molts sectors socials i figures locals com Josep Lladonosa, Josep Vallverdú o Francesc Porta, així com certs mitjans de comunicació com el *Diario de Lérida*, van iniciar una campanya de rebuig envers aquesta proposta de reorganització administrativa.

Per la seva part, la Diputació Provincial, aleshores dirigida per Antonio Aige Pascual, una de les institucions amb més importància dins la província, va arribar a emetre un comunicat en què negava qualsevol intent per part de les autoritats governamentals de segregar Lleida de Catalunya. L'escrit deia:

Los insistentes rumores circulados estos últimos días, sobre una su-puesta segregación de la provincia de Lérida del resto de la región catalana, hacen que la Diputación Provincial tenga que manifestar explícitamente que tales rumores carecen totalmente de fundamento. La naturaleza catalana de la provincia de Lérida es un hecho tan incontrovertible que no admite discusión ni duda de ninguna clase y todo rumor o argumentación en sentido contrario debe considerarse tendenciosa y lesiva a los altos intereses de Lérida, Cataluña y España.¹⁸

18. *Diario de Lérida*, núm. 171, 1 de desembre de 1966.

4. ELS MOVIMENTS DE RESISTÈNCIA I PROTESTA AL FINAL DEL FRANQUISME (1960-1975)

Des de la dècada de 1960 Lleida havia pogut començar a experimentar una lenta però progressiva recuperació de la llengua i la cultura catalanes, amb l'aparició de nous escriptors i actes culturals realitzats en català. Tanmateix, el règim no va ser, ni de bon tros, l'impulsor d'aquesta recuperació. Van tenir un paper cabdal en la lluita per la recuperació cultural i lingüística entitats com l'Esbart Màrius Torres del Sícoris Club i el Club Esportiu Huracans. La primera d'aquestes dues agrupacions era una secció cultural i juvenil del Sícoris Club que, a més d'organitzar activitats d'esbarjo juvenil, va potenciar la divulgació i la defensa de la llengua catalana. Per fer-ho, els seus impulsors —entre els quals destaquen socis que exercien càrrecs com Manuel Lladonosa, Salus Estadella i Pere Bonet— van crear una biblioteca de llibres escrits en català, van editar entre 1962 i 1965-1966 una impressió mensual anomenada *Circular Informativa*, van organitzar premis literaris, classes de llengua catalana, així com un programa mensual el 1968 de ràdio en català a través de Ràdio Lleida (Jarne, 1998: 120-125).

El Club Esportiu Huracans es va convertir, entre la segona meitat de la dècada dels anys seixanta i principis dels setanta, en una de les agrupacions més crítiques envers el règim a Lleida (Jarne, 1995: 95-121). L'entitat va passar de ser un centre essencialment esportiu i sardanístic a un espai on també es van dur a terme activitats culturals com les classes de català. A més, van ser els promotors de la campanya de recollida de signatures en contra del projecte de segregació de Lleida de la resta del Principat. Segons relata Ventura Margó, un escriptor i sindicalista opositor, els principals activistes culturals de la ciutat van començar a pensar que havia arribat l'hora de començar a ampliar la tasca que aglutinés la gent amb inquietuds democràtiques a Lleida. Després de buscar el mecanisme per fer-ho —es va pensar a crear un club de nova planta, però aquesta opció tenia poques possibilitats de ser acceptada pel Govern Civil—, els impulsors d'aquesta iniciativa cultural van decidir apostar pel Club Esportiu Huracans i aprofitar tota la seva organització ja creada per tal de poder fomentar accions culturals (Margó, 1992: 82-88). Així, el 1967 aquesta entitat, i sota el lideratge de Ventura Margó i Joaquim Colell, va crear un cine-club, el qual va estar operatiu fins a l'any 1974. Gràcies a aquest espai no es va poder només trobar discursos no oficialistes, sinó que també es va convertir en una zona on parlar amb més llibertat. Paral·lelament al cine-club, els Huracans van crear la

seva Secció Cultural, activa entre 1967 i 1968, amb l'objectiu de treure Lleida de l'apatia cultural que sofria. A més, també van organitzar xerrades culturals, concerts on participaven joves cantautors de la ciutat, del país i altres autors de la nova cançó i una biblioteca popular, amb Pere Terrado com a principal responsable (Jarne, 1998: 126-137).

Al mateix temps que sorgien aquestes iniciatives socioculturals, el 1967 va sortir publicada l'obra *Lleida, problema i realitat*, un dels llibres més importants d'aquells anys per entendre la lenta recuperació d'una consciència pròpia de Ponent i l'oposició a les tesis *leridanistas*. En l'obra escrita per Josep Lladonosa, Francesc Porta, Josep Vallverdú, Simeó Miquel i Joan Gabernet no es va criticar només el *leridanismo*, sinó que també es van plasmar les seves reflexions en relació amb el desequilibri existent entre el creixement urbanístic i demogràfic de la ciutat i la seva poca activitat cultural i cívica. Posteriorment van sortir altres publicacions i articles de característiques semblants com *Lleida, un assaig d'aproximació* (1970) i *Les terres de Lleida en la geografia, en l'economia i en la cultura catalanes* (1971).

Aquest avenç cultural i intel·lectual es produïa de forma paral·lela a les transformacions que experimentava el conjunt de l'Estat a través dels Planes de Desarrollo Económico y Social (Beltrán, 1994). És dins aquest context de finals de la dècada dels seixanta que l'aparell polític i policial franquista va començar a perdre el control cultural de la societat lleidatana. Durant l'última dècada de la dictadura la base social de l'antifranquisme es va anar eixamplant de forma exponencial a mesura que s'aproximava el seu final, fet que va provocar que es passés d'una actitud de contestació més focalitzada en accions de resistència estrictament defensives, a una que feia front d'altres maneres menys clandestines i més públiques al franquisme (Jarne; Sanvicén i Cal, 1996: 17-20).

Aquesta tendència creixent en l'oposició al règim va sorgir gràcies a diferents elements socials, econòmics i culturals estretament interconnectats. En primer lloc, podem destacar les fluctuacions econòmiques que experimentava el conjunt del país amb factors com l'augment de l'atur, la crisi del petroli i la inflació de la pesseta. En segon lloc, per la crisi política derivada de la mort d'una de les figures més importants de l'aparell governamental de l'Estat, Luis Carrero Blanco —militar de professió i president del govern d'Espanya l'any 1973— i per la progressiva deslegitimació del règim provocat en part pels greus desequilibris socioeconòmics que patia la població. Finalment, per la crisi cultural derivada de les altres dues i per la influència de moviments socials forans

com la revolta del maig de 1968 a França, l'arribada de turisme estranger producte de les polítiques potenciades durant el *desarrollismo*, o per la influència de la filmografia vinguda d'altres estats que donaven una alternativa contextual a la imperant (Jarne; Sanvicén i Cal, 1996: 67-75).

També podem destacar que les noves generacions no havien experimentat en primera persona ni la guerra ni la repressió més dura que es va viure durant els primers anys de la postguerra. També van jugar un paper important els canvis de consum que emergien a causa dels canvis econòmics (Puig, 2018: 171-173). Aquests canvis van produir-se en paral·lel a certa obertura en relació amb la possibilitat que tenien els ciutadans de reunir-se i organitzar-se de forma menys clandestina en espais ubicats, en el cas de Lleida, en llocs com el cèntric i concorregut carrer Major (Sagués *et al.*: 2012). En són exemples l'associació del carrer Major-plaça de la Paeria o les associacions de veïns dels Magraners, el Secà de Sant Pere, Santa Maria de Gardeny i la Mariola. El primer de tots ells es va convertir, durant els últims anys de la dècada dels seixanta en el màxim exponent associatiu a Lleida. Si bé aquesta entitat va comptar amb poca participació ciutadana, va poder aglutinar els comerciants de la zona. Segons relata Margó, després de la guerra aquesta associació estava formada per liberals i, fins i tot republicans. Tanmateix, amb el pas dels anys es van anar configurant com un espai col·laborador amb les autoritats locals i va esdevenir un trampolí per iniciar carrera entre la classe política lleidatana. Les altres associacions veïnals mencionades eren de caràcter no oficialista, de caràcter popular, i amb vocació de millorar la degradant manca de serveis existents en els barris perifèrics (Margó, 1991: 162-173).

Si analitzem la situació urbanística a partir de la dècada dels seixanta, podem observar que encara més de dues dècades després del final de la guerra les conseqüències d'aquestes eren força visibles dins l'urbanisme. Amb tot, i malgrat que les reconstruccions durant els anys posteriors al 1939 havien estat abundants i realitzades principalment utilitzant mà d'obra provinent dels camps de concentració com el del Castell Seu Vella de Lleida i de diferents batallons de treball (Pamplona, 2021: en premsa), a la dècada de 1970 encara presentaven greus problemes d'infraestructures, com ara els ponts del riu Segre, la xarxa d'aigua potable, i la reparació i construcció de nous habitatges. Molts d'aquests problemes van accentuar-se, sobretot, per factors relacionats amb l'arribada de noves grans onades migratòries procedents d'altres regions de l'estat, especialment d'Andalusia, Extremadura i Múrcia. Aquest creixement ràpid i

descontrolat en els seus inicis no es va tenir en prou consideració als plans urbanístics franquistes i, de la mateixa manera que havia començat a passar a finals dels anys cinquanta, aquesta situació va comportar una alta conflictivitat social en zones de nova planta com el barri de la Mariola, mancat dels serveis públics més elementals com escoles, centres de salut, biblioteques, pavimentació dels carrers o una xarxa de clavegueram.

A més a més, aquesta necessitat de reconfiguració urbana va propiciar altres greuges com el desplaçament forçós dels veïns que vivien en altres barris de la ciutat. Un cas el trobem en l'antiga barriada del Canyeret, localitzada al vessant oest del Turó de la Seu Vella. Els seus habitants van ser reubicats en barris d'obra nova com la mateixa Mariola (Pamplona 2019: 107-112), tot i que aquest nou districte no tenia les mínimes condicions de salubritat per als nouvinguts. En els anys posteriors van aparèixer altres barriades com els Magraners o el Secà de Sant Pere i, al mateix temps, van créixer de forma substancial els barris septentrionals de la ciutat, com Pardinyes i Balàfia. Aquest seguit de zones urbanes que trencaven el sistema nuclear anterior van conformar un nou entramat polinuclear (Vilagrassa, 2003) que va ser definit, per part de la revista afí al règim *Acento*, com el *cinturón de espinas* de Lleida (Closa, 2012: 119). En termes numèrics, la ciutat va passar de 40.000 habitants a principis de la dècada de 1940 a més de 100.000 a començaments de 1980 i, en el total de la comarca del Segrià, el nombre de ciutadans va evolucionar de 84.000 el 1940 a 160.000 a la dècada dels vuitanta. Unes dades força significatives que il·lustren l'auge demogràfic i el repte urbanístic que suposava per les autoritats franquistes locals el fet que hagués augmentat de manera exponencial en poc més de quaranta anys el nombre d'habitants a Lleida.

Aquest creixement no era exclusiu de la capital del Segrià, ja que a escala catalana podem constatar que aquest canvi demogràfic el va experimentar la major part del conjunt de Catalunya d'ençà del final de la Guerra Civil. Les causes d'aquest creixement són variades, però destaquen, sobretot, factors com l'atracció de migrants que va suposar el desenvolupament econòmic que ja des del segle XIX havia provocat la industrialització del país. A més, durant la segona meitat del segle XX, i durant el període de creixement econòmic resultat dels Planes de Desarrollo de España, es va produir un augment de l'èxode que ja es vivia des del XIX de població provinent de zones agrícoles de l'interior peninsular cap a Catalunya. En dades numèriques, es calcula que la demografia total del Principat va evolucionar de 4 milions de persones el 1960 a 5,5 milions el 1975

(Marín, 2006: 136-140) i que la població agrària espanyola va baixar significativament, passant del 23% al 13% durant aquelles dècades (Riquer, 2010).

Malgrat els canvis socioeconòmics que experimentava la societat lleidatana durant aquells anys i els desequilibris socials que se'n van derivar, certs sectors de la població van començar a buscar solucions i altres mecanismes d'associació per tal d'organitzar-se i afrontar, de manera col·lectiva, els reptes que suposava el ràpid creixement dels municipis de Ponent i les greus mancances estructurals que el règim havia desatès de forma constant al llarg de les dècades en què havien començat a gestionar els afers de la ciutat. Tanmateix, aquest incipient moviment de protesta que combinava les accions reivindicatives i les accions culturals va estar marcat per la poca coordinació i unió dels sectors opositors al règim. En part, aquesta falta d'entesa era causada per l'heterogeneïtat i els plantejaments ideològics diversos dels seus integrants, fet que provocava que s'originessin conflictes i rivalitats entre ells i es perdés capacitat d'acció efectiva a curt termini.

Entre aquests grups d'oposició podem destacar Comissions Obreres (CCOO), organització sindical que va canalitzar a la dècada dels seixanta les protestes i les noves demandes socials sorgides amb les noves circumstàncies econòmiques que experimentava l'estat, i el PSUC, organització política que tenia com a afiliats bona part dels sindicalistes de CCOO. També van tenir-hi certa incidència en la lluita clandestina alguns sectors del Front Nacional de Catalunya (FNC) (Jarne; Sanvicén i Cal, 1996: 18) i altres organitzacions no polítiques com el Club Esportiu Huracans, el qual a partir de 1966 va començar a organitzar actes i classes en llengua catalana (Jarne *et al.*, 1995). A més, aquesta oposició creixent va anar acompanyada d'un augment dels mitjans de difusió d'idees com eren les revistes i els pamflets. Per exemple, destaquen les publicacions que va fer el PSUC amb l'edició de *Nova Lleida* (1971-1974), que en els seus exemplars es feia ressò dels conflictes veïnals que patia la ciutat,¹⁹ i d'altres com *Luchas Obreras. Semanario de las CCOO de Cataluña* (1974-1975) i *Lluita Obrera* (1974-1975).

Malgrat que les desavinences internes eren importants, un dels factors que més va potenciar l'articulació de la resistència activa i la consolidació d'una xarxa d'activisme opositor i combatiu en els terrenys cultural, laboral i polític va ser la politització del moviment obrer i la resposta del règim, que es va centrar a

19. *Nova Lleida*, núm. 11 (gener del 1973).

reprimir de forma sistemàtica i violenta uns activistes que amb aquestes accions de violència enfortien els llaços de solidaritat (Macià; Royo, 2017: 101-126).

Uns altres casos paradigmàtics d'organització ciutadana els trobem a principis de la dècada dels seixanta i principis dels setanta, moment en què podem començar a observar com les formes de repressió per part del règim i la conformació de moviments culturals envers aquest van canviant si ho comparem amb les dècades anteriors. El primer d'aquests exemples el trobem al barri de Pardiñyes, on els veïns van aconseguir legalitzar una associació que va vetllar per demanar l'arranjament i l'enllumenat dels carrers, la creació d'una moderna xarxa de clavegueram i una església (Closa, 2012: 121). En altres municipis pròxims a Lleida també van aflorar associacions culturals que volien omplir el buit que l'estat no era capaç de suplir o no tenia interès a fer-ho. N'és un exemple l'Associació Recreativa Cultural Almacellenca (ARCA) d'Almacelles. Constituïda el 1964, si bé no va ser legalitzada per part de les autoritats locals fins al 1965, va convertir-se en l'associació amb més presència del municipi al llarg dels últims anys de la dictadura. En part, aquest protagonisme el va prendre perquè era l'única entitat local que promovia activitats recreatives com balls o gran varietat de pràctiques esportives com vòlei o motociclisme. Una tònica semblant que van seguir altres poblacions com Torrefarrera amb l'Agrupació Juvenil Torrefarrera (1960), l'Agrupació Jovenívola d'Artesa de Lleida (1963) que organitzaven l'esbarjo local (Arnabat i Ferré, 2015: 84-86) i d'altres com la Unió Recreativa Maialenca i el Grup de Dansaires Joventut d'Artesa de Lleida que, tot i no tenir un pes cultural destacat a escala comarcal, sí que van esdevenir espais de cultura i sociabilitat alternativa al règim a les poblacions on van crear-se.

D'altra banda, una de les principals iniciatives associatives de caràcter opositor al règim va estar vinculada a l'articulació de l'Assemblea de les Terres de Lleida, la qual va ser promoguda per diferents entitats i partits com el PSUC, Comissions Obreres, Comissions Pageses, Joves Democràtics, Dones Democràtiques, el Front Nacional de Catalunya, el Partit Socialista Unificat de Catalunya, així com per representants de diversa procedència política vinguts d'altres comarques com l'Alt Urgell, la Noguera o les Garrigues (Macià; Royo, 2017: 118-119).

Per contrarestar aquest associacionisme de base i popular, a inicis dels setanta van proliferar amb major volada els Grupos Agrícolas Juveniles i altres associacions culturals de caràcter semblant però més controlades pel govern central. En la seva majoria, aquestes entitats estaven enfocades gairebé de forma exclusiva a promoure activitats relacionades amb el lleure i l'entreteniment. No

sorpren, doncs, que precisament sorgissin dites agrupacions en poblacions de la comarca estrictament agrícoles com Aitona, Albatàrrec, Maials, Massalcoreig o Seròs (Arnabat i Ferré, 2015: 76-86). Així doncs, com a resultat d'aquesta realitat socioeconòmica, la dictadura va permetre que es poguessin constituir aquestes agrupacions socials de caràcter inicialment agrícola per canalitzar i organitzar el jovent rural, però algunes van evolucionar cap a un incipient ateneisme i altres formes d'associació que a la llarga van esdevenir espais que defensaven els valors democràtics i la cultura catalana (Baiges; Pamplona, 2021: 90-99).

Finalment, i com a últim exponent de la lluita antifranquista i la recuperació de la cultura i, per extensió, la llengua catalana, a la ciutat durant la dècada dels setanta podem esmentar una de les entitats més destacades en relació amb la revitalització de la cultura i la difusió del coneixement al territori: l'Ateneu Popular de Ponent. Si bé va crear-se de manera oficial el 1979, aquest ateneu no deixava de ser un producte de l'impuls veïnal que durant els anys anteriors s'havia gestat en la majoria de barris de la ciutat que en el seu conjunt aglutinaven les queixes i reivindicacions d'una ciutadania que demanava solucions a les greus problemàtiques que patien el barri i la ciutat.

5. CONCLUSIONS

La repressió sistemàtica franquista envers les associacions culturals locals i qualsevol mena d'iniciativa cultural a la ciutat de Lleida que no fos afí al règim va ser especialment intensa durant els primers anys de la postguerra. A causa dels combats que van tenir lloc entre 1938 i 1939 als carrers de la ciutat i les dues ribes, Lleida havia quedat pràcticament sense població i, conseqüentment, sense un teixit associatiu cultural fort, sobretot durant les dues primeres dècades de la dictadura. Aquesta situació, a la qual s'ha de sumar la persecució dels membres de les associacions culturals de caràcter catalanista, obrer, anarquista, republicà i demòcrata que havien funcionat durant la Segona República, va propiciar una conjuntura favorable als interessos franquistes per tal d'impulsar certes iniciatives culturals i intel·lectuals que tot i que van acabar diluint-se i desapareixent, van ser exponents d'unes estratègies polítiques que tenien la finalitat d'iniciar una campanya per promoure i legitimar la separació justificada del conjunt de la província de Lleida de la resta de Catalunya.

Al mateix temps, hem constatat que malgrat els nombrosos moviments oficialistes per crear una nova realitat sociocultural a través d'institucions com l'IEI, organitzacions de pressió política com el Caliu Ilerdenc, o mitjans de comunicació com *La Mañana*, *Tarea y Ciudad*, certs sectors de la població organitzats van resistir i s'hi van oposar. Fos en petits grups de caràcter polític o en organitzacions culturals com l'Esbart del Sícoris Club i el Club Esportiu Huracans, van poder dur a terme, no sense sofrir la persecució institucional, actes culturals vinculats amb la cultura i la llengua catalanes. Aquest fet va permetre que a la ciutat s'hi produís una lenta però progressiva recuperació de les activitats culturals i, en particular, de l'ensenyança i difusió amb les classes privades i les biblioteques del català.

A més, aquesta resistència va servir per esdevenir la punta de llançà sociocultural que, dins de les seves limitacions, va anar erosionant a escala local un règim que a mesura que passava el temps, es veia incapaç de donar solucions a les problemàtiques socials i urbanístiques que patia la capital del Segrià. Així, i convergint en un context *favorable* als interessos de la resistència antifranquista a finals dels seixanta, aquesta xarxa d'oposició al règim que fins al moment era poc majoritària dins el conjunt de la ciutadania va veure's reforçada progressivament gràcies a l'enfortiment d'un incipient moviment veïnal de protesta que demanava millores urbanístiques i per altres factors com la proliferació de noves entitats que es van anar creant o reestructurant —com el cas de l'Orfeó Lleidatà— a la ciutat, les quals també plasmaven les aspiracions de canvi dins la mentalitat de la societat de principis dels setanta.

En el seu conjunt, aquest auge dels moviments veïnals perifèrics que hem esmentat, sumat a la consolidació de les iniciatives socioculturals desenvolupades durant la dècada dels seixanta i principis dels setanta, va provocar que en els últims anys de la dictadura es donés el context propici perquè més endavant apareguessin les futures associacions, organitzacions i propostes culturals populars, com l'Ateneu Popular de Ponent, que durant la transició van esdevenir protagonistes de les mobilitzacions socials i dels canvis socioculturals de la ciutat.

BIBLIOGRAFIA

AGUAYO, Xavier (2019). *La immigració a Lleida durant el segle XX: el punt d'inflexió del franquisme. Un impacte demogràfic i urbanístic sense precedents*. Lleida: Universitat de Lleida.

- ANGUERA, Pere (1977). *El Centre de Lectura de Reus: una institució ciutadana*. Barcelona: Edicions 62.
- ARNABAT, Ramon; FERRÉ, Xavier (2015). *Ateneus: Cultura i llibertat. Associacionisme a la Catalunya Contemporània*. Barcelona: Federació d'Ateneus de Catalunya.
- BAIGES, Montse; PAMPLONA, Gerard (2021). *Modernitat i progrés. Evolució ateneística i associativa de les Terres de Ponent (1850-2020)*. Catarroja: Editorial Afers.
- BARALLAT, Mercè (1991). *La repressió a la postguerra civil a Lleida (1938-1945)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BARRULL PELEGRÍ, Jaume (2012). «Vida ciutadana, tradició democràtica i República. Lleida, 1901-1936». A: SAGUÉS, Joan; MIR, Conxita, i BARRULL, Jaume [eds.]. *Ciutadania, espai urbà i memòria a la Lleida del segle XX*. Lleida: Pagès Editors i Ateneu Popular de Ponent, p. 17-29.
- BELTRÁN, Miguel (1994). *Política y administración bajo el franquismo: la reforma administrativa y los planes de desarrollo*. Madrid: Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones.
- CASALS, Quintí (2017). «El "leridanismo": un estat de la qüestió 50 anys després de Lleida, problema i realitat». *Arts. Revista del Cercle de Belles Arts de Lleida*, núm. 43, p. 42-45.
- CLOSA, Francesc (2012). «El moviment veïnal els darrers anys del franquisme i la transició». A: SAGUÉS, Joan; MIR, Conxita, i BARRULL, Jaume [eds.]. *Ciutadania, espai urbà i memòria a la Lleida del segle XX*. Lleida: Pagès Editors i Ateneu Popular de Ponent, p. 119-124.
- DE RIQUER, Borja (2010). *Historia de España: La dictadura de Franco*. Barcelona: Crítica.
- GALITÓ, Pol; GIMENO, Manuel; PITA, Rodrigo, i TARRAGONA, Josep (2006). *Les batalles del Segre i la Noguera Pallaresa*. Lleida: Pagès Editors.
- GELONCH, Josep (2010). *Falange i poder: Lleida durant la dictadura franquista*. Lleida: Universitat de Lleida.
- (2019). «El Caliu Ilerdenc: cultura i política a la Lleida franquista». *Fossa 218. Llibertat, memòria i lluita*, núm. 1, p. 26-31.
- GRAUS, Julià (1989). *Crònica de la Lleida franquista 1938-1975*. Lleida: Virgili i Pagès S. A.
- HERNÁNDEZ, Antonio (1963). *Lérida entre Aragón y Cataluña en la geografía y en la historia*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs - CSIC Patronat d'Estudis Locals.

- IBARS, Teresa; JARNE, Antonieta (2017). *Francesc Porta, el mirall trencat de la burgesia lleidatana*. Lleida: Pagès Editors.
- IZQUIERDO, Santiago (2018). «Els ateneus a Catalunya. Cultura i sociabilitat als segles XIX i XX». *Catalan Historical Review*, núm. 11, p. 151-162.
- JARNE, Antonieta (1995). «El Club Esportiu Huracans dels anys seixanta, plataforma de cultura militant». A: AD., *El Club Esportiu Huracans 1951-1991*. Lleida: Ajuntament de Lleida.
- (1998). *L'oposició al franquisme a Lleida*. Lleida: Pagès Editors.
- JARNE, Antonieta; SANVICÉN, Paquita, i CAL, Juan (1996). *Lantifranquisme i la transició a Lleida, 1970-1979*. Lleida: Diari Segre.
- LLADONOSA, JOSEP (1972). *Història de Lleida*. Tàrraga: F. Camps Calmet.
- LLADONOSA, Manuel (2017). «La creació de l'Institut d'Estudis Ilerdencs (1942)». *Plecs d'Història Local*, núm. 167, p. 5-7.
- LLADONOSA, Josep; PORTA, Francesc; MIQUEL, Simeó; VALLVERDÚ, Josep, i GABERNET, Joan (1967). *Lleida, problema i realitat*. Barcelona: Edicions 62.
- MACIÀ, Marc; LLADONOSA, Manuel (2018). *IEI, 75 anys*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- MACIÀ, Marc; ROYO, Albert (2017). «Nova Lleida: pensament polític i anti-franquisme en el PSUC de Lleida (1971-1974)». *Cercles. Revista d'història cultural*, núm. 20, p. 101-126.
- MARGÓ, Ventura (1991). *La lluita per la democràcia: Lleida, 1960-1975*. Lleida: Ajuntament de Lleida.
- MARÍN, Martí (2006). «Franquismo e inmigración interior: El caso de Sabadell (1939-1960)». *Historia Social*, núm. 56, p. 131-151.
- MIR, Conxita (2008). «The Francoist Repression in the Catalan Countries». *Catalan Historical Review*, núm. 1, p. 133-147.
- MIR, Conxita; JARNE, Antonieta; SAGUÉS, Joan, i VICEDO, Enric (2010). *Diccionari biogràfic de les terres de Lleida: política, economia, cultura i societat. Segle XX*. Lleida: Editorial Alfazeta.
- PAMPLONA, Gerard (2019). «L'escola de Santa Maria de Gardeny. Un exemple de desenvolupament escolar a la Lleida franquista». *Shikar*, núm. 6, p. 107-112.
- (En premsa). *El passat fosc del turó. El camp de concentració franquista del Castell de Lleida (1938-1940)*. Lleida: Pagès Editors.
- PUEYO, Miquel (1984). *Lleida: ni blancs ni negres, però espanyols*. Barcelona: Edicions 62.

- PUIG, Guillem (2018). *La taula del mirall: l'Ateneu i l'associacionisme cultural i polític a la Selva del Camp, 1878-1979*. Catarroja: Editorial Afers.
- SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan (2012). «Espais de la dictadura franquista, la resistència antifranguista i la lluita per la recuperació de la democràcia. Lleida, 1939-1979». A: SAGUÉS, Joan; MIR, Conxita, i BARULL, Jaume [eds.]. *Ciudadania, espai urbà i memòria a la Lleida del segle XX*. Lleida: Pagès Editors i Ateneu Popular de Ponent, p. 41-50.
- SISTAC, Dolors (1991). *Labor en 220 números*. Lleida: Ajuntament de Lleida.
- SOLÀ, Pere (1996). *L'esclafament de l'associacionisme lliure a Catalunya en temps del general Franco*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- VILAGRASA, Joan (2003). *Història de Lleida. Finals del segle XX*. Lleida: Pagès Editors.